

Tatai Erzsébet

A művészettörténet találkozása a társadalmi nemek tudományával

Háztartási munkát reprezentáló kortárs műalkotások

Ez a tanulmány a gender szempontú műértelmezés relevanciáját igyekszik megvilágítani. Első része elméleti, a második gyakorlati: magyarországi műalkotások elemzése. Olyan művek közül választottam, amelyek szinte felkínálják a gender szempontú értelmezést. Nem törekedtem a munkák teljes körű elemzésére, azoknak csupán egy-egy aspektusára mutatok rá.

Miért van szükség *Gender Studies*ra?

Bár a globális szinten tengernyi irodalma van már a társadalmi nemek tudományának (*Gender Studies*) és Magyarországon a feminista elméleteknél valamennyire szalonképesebbnek tűnik, a hazai művészettudományokban még mindig marginálisnak számít. Épp ezért szükséges hangsúlyozni, hogy a társadalmi nemek tudománya segít feltárni és értelmezni¹ (1) általában a nemek viszonyát, (2) speciálisan (a) a vizuális kultúrában a társadalmi nemek reprezentációját és (b) a vizuális művészetek területén – különösen a kortárs művészetben – műalkotások olyan üzeneteit, amelyek enélkül láthatatlanok, megközelíthetetlenek, érthetetlenek lennének.

A posztstrukturalista kritikai elméletek térnyerése és a karteziánus egyéniség halála² óta a művészet egyetemességének mítosza szertefoszlott, a társadalmi nemek tudományának szakértői körében nem vitatott a nemek (nők, férfiak, transzneműek) társadalmi konstrukciója – ahogy a többi társadalmi, etnikai, faji, nemzeti identitásé sem. (Bár abban a tekintetben nincs konszenzus, vajon a biológiai nem meghatározó-e, avagy az csupán olyan alap, amelyre a társadalmi nem ráépül, vagy a biológiai nem is a társadalmi nem erőterében konstruálódik.)³ A nő és a férfi nem egyszer s mindenkorra adott minőségekkel rendelkező kategóriák többé. Szocializációnk során sajátítjuk el és *használjuk* a „férfiasság”, illetve a „nöiesség” kultúránként és koronként változó kódjait;⁴ a társadalmi nemek a társadalmi cselek-

Tatai Erzsébet, PhD
Művészettörténész, kurátor
MTA BTK Művészettörténeti Intézet
Kutatási területe: társadalmi nemi szerepek,
feminista kritika, kortárs művészet,
konceptuális művészet
E-mail: tatai.erzsebet@btk.mta.hu
Website: www.arthist.mta.hu

Erzsébet Tatai PhD
Art historian, curator
Institute of Art History, RCH, HAS
Research field: gender, feminist criticism,
contemporary art, conceptual art

¹ Joan WALLACH SCOTT: Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. Ford. GRESKOVITS Endre. In: *Van-e a nőknek történelmük?* Szerk. Joan WALLACH SCOTT. Budapest, Balassi, 2001. 126–160.

² Roland BARTHES: A szerző halála. Ford. BABARCZY Eszter. In: Roland BARTHES: *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris, 1996. 50–55.

³ Thomas LAQUEUR: *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Ford. SZABÓ Valéria–TÓTH László–BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2002.

⁴ HADAS Miklós: *A férfiasság kódjai*. Budapest, Balassi, 2010.

vések sorozataként performatív módon⁵ formálódnak meg szerepelvárásoknak, „előírásoknak” megfelelően – vagy azokkal olykor éppen ellentmondásban. Legyen szó hivatásról, társadalmi szerepkörökről, feladatokról, munkáról, a kommunikáció viselkedésmintáiról, öltözködésről, testnyelvről, mimikáról, sminkről – harmadlagos nemi jellegekről. Nem csupán a (nemi) szerepek és bizonyos karakterjegyek, de voltaképp az egész szubjektum is performatív aktusok során keletkezik. „[A] tágabb értelemben vett szubjektum (a szubjektum mint személy vagy egyén) más és más performatív folyamatok során lesz alannyá, illetve tárggyá – »valakivé« (a szűkebb értelemben vett szubjektummá, azaz nyelvtani alannyá és ágenssé) vagy »senkivé«. Egyszerűen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az lesz »valaki«, akit a megszólító ideológia mint jelöletlen Egyiket alanyként rögzít. Kultúrkörünkben tipikusan isten a »valaki«: abszolút Ágens és abszolút Alany. A logocentrizmus eredetpontjának tekinthető Ótestamentumban a Mindenható...”⁶ A férfi alanyi pozícióját már 1949-ben identifikálja Simone de Beauvoir: „A nőt a férfihoz képest szokták meghatározni és jellemezni, a férfit nem a nőhöz viszonyítva, ő a lényeges, a nő a lényegtelen. A férfi a Szubjektum és az Abszolútum, a nő a Másik.”⁷

A férfi és nő megkülönböztetése azonban, ahogy más, bináris megkülönböztetések sem semlegesek és ártatlanok, hanem a domináns diskurzusban a nyelv, az ideológia, a reprezentáció révén, a hatalom által felállított hierarchia és alávetés, illetve „megszólítás” során jönnek létre. A bináris, szimmetrikusnak tűnő ellentétek valójában aszimmetrikusak, hatalmi viszonyokat doznak és fejeznek ki.⁸ A férfi/nő, heteroszexuális/homoszexuális, fehér/színes, de etnikai, vallási és osztálybeli ellentétek is a hatalomban való egyenlőtlen részesedés mentén válnak el, nyerne megerősítést, és rögzülnek az ismétlések, reprezentációk és sztereotípiák által. A hatalom működésének mindazonáltal csupán egy (kisebb) része manifeszt, az egész életet láthatatlanul behálózó hatalmi struktúrák rejtettek, minthogy a szocializáció során beépülnek, neutralizálódnak, és ezért nem láthatók. Foucault a hatalomgyakorlás (felügyelet) paradigmáját a Bentham-féle *panoptikon*ban ragadja meg, ahol a felügyelők mindig szemmel tarthatják a bebörtönzötteket. „Elérik, hogy állandóan hasson a felügyelet, még akkor is, ha ténykedésében megszakított; hogy a tökéletes hatalom arra irányuljon, hogy fölösleges legyen nyilvánvalóvá tenni gyakorlását.”⁹ A társadalmi nemek szerinti „hatalommegosztás”-ban alanyi pozícióban a jelöletlen¹⁰ férfi (fehér, heteroszexuális, protestáns,...) a megfigyelő, a néző, a tekintet birtokosa. Erre mutatott rá a vizuális kultúra területén az 1970-es évek első felében John Berger és Laura Mulvey: „Nőnek születni annyit jelent, mint beleszületni egy kijelölt és körülhatárolt térbe, amely a férfiak fennhatósága alatt áll. A nő társadalmi jelenlétét e szűk mozgástérre kárhóztató gyámkodás leleményes elviselése alakította ki [...] A nőnek szakadatlanul figyelnie kell önmagát [...] nemigen szabadulhat saját sétálásának vagy sírásának külső látványától. [...] arra nevelték és ösztönözték, hogy szüntelenül figyelje önmagát. Így végül is a benne rejlő megfigyelőt és a megfigyelés alapját női személyazonossága két alapvető, de mindig különálló alkotóelemének tekinti [...]

⁵ Judith BUTLER: *A problémás nem*. Ford. BERÁN Eszter–VÁNDOR Judit. Budapest, Balassi, 2006.

⁶ BOLLOBÁS Enikő: *Egy képlet nyomában. Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból*. Budapest, Balassi, 2012. 32.

⁷ Simone DE BEAUVOIR: *A második nem*. Ford. GÖRÖG Livia–SOMLÓ Vera. Budapest, Gondolat, 1972. 11.

⁸ Jacques DERRIDA: *Grammatológia (Első rész)*. Ford. MOLNÁR Miklós. Párizs–Budapest, Magyar Műhely–Életünk, 1991.

⁹ Michel FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Ford. FÁZSY Anikó–CSÜRÖS Klára. Budapest, Gondolat, 1990. 274.

¹⁰ A film- és irodalomtudományban (például KÉRCHY Anna: Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai. 2009. Lásd http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_gv-RQhkMRUJ:apertura.hu/2009/tel/kerchy+&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=safari [letöltés ideje 2013. október 14.]) ma már közhelynek számító jelöletlenség kategóriája a hatalomban levő szubjektum pozíciójára utal – a szubjektum ezen pozícióját egyetemesnek tüntetik fel, mint ami, mivel naturalizált, bizonyításra nem szorul. A patriarchális diskurzus, szerint a férfias nem szorul igazolásra, azaz jelöletlen, a női viszont jelölt, s ez utóbbi értékítéletet is rejt magában, azaz értéktelebbit takar a felosztás önkényességét pedig természetesnek tünteti fel.” JABLONCZAY Tímea: A Hófehérke-történet újrajrása – Kosáryné Réz Lola: Álom. *Literatura*, 35. 2009. 3. 301–320: 301.

a férfi cselekszik, a nő mutatkozik. A férfiak a nőket nézik. A nők a mások által nézett önmagukat figyelik.¹¹ Laura Mulvey pedig a pszichoanalízis aktuális állása szerinti, a filmkultúrában végzett vizsgálatai során azt állapította meg, hogy míg a tekintetet a férfi birtokolja, addig a nő a nézett kép. „A szexuális egyenlőtlenség világában a szemlélés élvezete kettévált: aktív/férfi és passzív/női oldalra. A meghatározó férfitekintet kivetíti fantáziáit a női alakra, mely ennek megfelelően alakul. Hagyományos exhibicionista szerepükben a nők egyszerre vannak közszemlére téve és mások által megbámulva, megjelenésük erőteljes vizuális és erotikus hatást hordoz, ezáltal konnotálva a *megnézni valóság* fogalmát.”¹²

Feminizmusok vagy *Gender Studies*?

Linda Nochlin *Why have there been no great women artists?* című tanulmánya – ahogy ő maga interpretálta¹³ – az 1968–1969-es mozgalmaknak köszönhető megjelenését, és már azt a lapszámot is, amelyben napvilágot látott, a nők művészetének szentelték. A feminista művészettörténet-írást voltaképp megalapozó cikk záró mondatai a művészet társadalomtörténeti felfogásával egyben a gender szempontú művészet(történet)-írásnak is utat nyitnak. „A kérdés, hogy »Miért nincsenek nagy nőművészek?«, arra a következtetésre vezetett, hogy a művészet nem egy tehetséggel megáldott egyén szabad, autonóm tevékenysége, akire az őt megelőző művészek, és még áttételesebben és felszínebben: »társadalmi erők« hatnak, hanem inkább arról van szó, hogy a művészet egésze – mind a művész fejlődését, mind a műtárgy természetét és minőségét tekintve – a társadalmi rendszer integráns része, melyet bizonyos meghatározható társadalmi intézmények determinálnak és közvetítenek, legyenek azok művészeti akadémiák, pártfogók szervezetei, az isteni teremtő/alkotó mitológiái, a művész mint a világ ura [*he-man*] vagy számkivetett.”¹⁴

Úgy tűnt, hogy az 1970-es években megerősödő feminista mozgalmak és feminista elméletek¹⁵ hullámai – beleértve az alkotó nőkre koncentráló művészettörténetet és -kritikát, vala-

¹¹ John BERGER: *Mindennapi képeink*. Ford. FALVAY Mihály. Budapest, Corvina, 1990. 48–49.

¹² Laura MULVEY: A vizuális élvezet és az elbeszélő film. Ford. JUHÁSZ Vera. *Metropolis*, 4. 2000. 4. 12–23.

¹³ Linda NOCHLIN: „Why Have There Been No Great Women Artists?” Thirty Years After. In: *Women Artists at the Millennium*. Eds. Carol ARMSTRONG–Catherine ZEGHER. Cambridge, Massachusetts–London, MIT Press, 2006. 21–32: 21–22.

¹⁴ Linda NOCHLIN: Why Have There Been No Great Women Artists? *ARTnews*, January. 1971. 22–39, 67–71. Lásd <http://www.miracosta.edu/home/gflore/nochlin.htm> (letöltés ideje 2013. október 14.). Az idézet saját fordításom (T. E.).

¹⁵ Itt nem lehet cél a feminizmus történetének mégoly rövid felvázolása sem – részint terjedelmi okokból, részint, mert nem ez a témánk, harmadrészt közismertsége miatt (már a magyar Wikipédián is szerepel). Néhány vázlatpontot mégis rögzítsek. A már több mint két évszázadra visszanyúló feminizmus (mértékteljesen Mary Wollstonecraft *A Vindication on the Rights of Woman* című, 1792-ben publikált alapműve) nem egyetlen irányzat (ezért használom a többes számot), kronológiai tagolását sem övezi teljes egyetértés. Első hullámát általában a 19. század végére, a 20. század elejére teszik, aminek eredménye több országban a női választójog elérése (Magyarországon 1918-ban, bár ez ekkor még részleges volt). Az ezeket megelőző kezdeményezéseket a korai vagy protofeminizmus címszó alá vonják. Második hullámának kezdetét konszenzuálisan az 1960-as évekkel indítják, a harmadik hullámot az 1990-es évekkel kezdik (egy negyedik, 21. századi hullámról is beszélnek). A változó történelmi és társadalmi körülmények között, különböző célkitűzésekkel bíró, más-más definíciókkal létező feminizmusok a nők egyenjogúságáért küzdő politikai eszméből és mozgalmából erednek. A feminizmus egyaránt jelent mozgalmat és elméletet. Az évek során a nők által megszerzett jogok köre egyre szélesedett, de sokáig csak a fehér, felső középosztálybeli, heteroszexuális nők körében. A feminizmus(ok) differenciálódása a második hullámban megerősödött (szocialista, liberális, radikális, anarchista, kulturális stb.), majd nagyjából az 1980-as évektől teoretikusabbá lett (a pszichoanalízis, a szociológia, a biológia, a történettudományok és a művészet/elméletek interdiszciplinárjaként);

mint kurátori munkát¹⁶ a *Women's Studies*-zal együtt – a következő évtized közepére lecsendesedtek, átadva helyüket a társadalmi nemek tudományának. Az elméletek belső logikáját követve a *Gender Studiest* az a belátás hívta életre, hogy (az elért eredmények tükrében) a továbbiakban együtt érdemes vizsgálni a különböző társadalmi nemeket, mivel a nők a férfiktól nem elszigetelten élnek, és tekintve, hogy a nemek sem szerepükben, sem minőségükben, sem munkamegosztásban stb. nem eleve rögzítettek – nincs éles határvonala sem a szubjektumnak, sem az egyes bináris identitáskategóriáknak. Ugyanakkor a feminizmusokkal párhuzamosan terjedt a posztstrukturalizmus, a dekonstrukció és a posztmodern – és ezek hatást gyakoroltak egymásra.¹⁷ De nemcsak a feminizmusokat változtatták meg az újonnan felbukkant elméletek, hanem a feminizmusok is generálták (részben) új elméletek létrejöttét. Más kisebbségi (alárendelt,¹⁸ elnyomott) csoportokat bátorítottak identitásuk artikulálására, és annak felismerésére, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek (faj, osztály, nem, vallás, életkor...), az elnyomás különböző formái nem állíthatók szembe egymással, azokat hasonló hatalmi logika működteti. Arra irányították a figyelmet, hogy ha a nők jogai, esélyei, (alanyként, cselekvő ágensként való) láthatósága a hatalmi struktúrák kibillentésével kiharcolhatók, megnövelhető, megvalósíthatók – akkor más hatalmi struktúrák is kikezdhetők. Végül, paradox módon, a feminizmusokat azok sikerei is (mint látszólag bevégzett feladatok) a *Gender Studies* árnyékába szorították.¹⁹ Tény, hogy az úgynevezett első és második világban (más és más okokból kifolyólag) a nők választójogot nyertek (kaptak), bekövetkezett térnyerésük a felsőoktatásban, megindult hozzáférésük a keresőmunka világához, és bejutásuk a társadalmi térbe.

ezzel együtt kezdett kiterjedni az euro-atlanti világon túlra, a különböző elnyomott csoportokkal (osztályok, rasszok, szexuális identitásiúak) való közös érdekek felismerésével, illetve azzal a felismeréssel, hogy a nők korántsem alkotnak homogén csoportot; a világ különböző tájain, más gazdasági és politikai viszonyok között egészen más a helyzetük, életkörülményeik, jogaik, érdekeik, vágyaik stb. A posztfeminizmust az a vád (vagy éppen dicséret) éri, hogy felhagyott a feminizmus aktivizmusával (feminizmus utáni feminizmus) és a posztmodern elméletek hatására erős teoretikus fordulatot tett (posztmodern feminizmus).

A *Women's Studies* (nőtudományok) a feminizmus második hullámával megjelenő, a nők társadalmi helyzetét, valamint ezzel is összefüggő biológiai és pszichológiai sajátosságait kutató interdiszciplína – első egyetemi kurzusát 1969-ben tartották a Cornell Universityn. Gyakran a *Feminist Studies* szinonimájaként szerepel (a kettő nem teljesen ugyanaz, elvileg a nőtudományokhoz nem szükséges feminista elkötelezettség).

A feminizmustól elhatárolódó, de anélkül elképzelhetetlen *Gender Studies* (Elaine SHOWALTER: *Speaking of Gender*. Lincoln, Routledge, 1989) nem csupán abban különbözik a feminista tudományoktól és a *Women's Studiestől*, hogy nemcsak a nőt, hanem a férfit is vizsgálja, és hogy nem lehet az egyik nemet (munkalehetőségeit, szerepeit, viselkedésmintáit, szexuális szokásait, művészetét...) a másik nem nélkül vizsgálni, hanem hogy mindezt abban az összefüggésben teszi, hogy a nemek társadalmi konstrukciók, és hogy semmilyen társadalmi tekintetben nincsenek rögzített nemek (szerepek). Judith BUTLER: *Jelentős testek – A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Ford. BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2005; BUTLER 2007. i. m.; *Feminism and Postfeminism*. Ed. Sarah GAMBLE. London–New York, Routledge, 2001²; LÉVAI Katalin: *Feminizmustörténet I–III. Esély*, 12. 2000. 1. 49–60; 12. 2000. 2. 3–16; 12. 2000. 5. 18–40.

¹⁶ Lásd például Lucy R. LIPPARD: *The Pink Glass Swan. Selected Essays on Feminist Art*. New York, The New Press, 1995.

¹⁷ *A feminizmus találkozása a (poszt)modernnel*. Szerk. SÉLLEI Nóra. Debrecen, Csokonai, é. n. [2006].

¹⁸ "It is, rather, that, both as object of colonialist historiography and as subject of insurgency, the ideological construction of gender keeps the male dominant. If, in the context of colonial production, the subaltern has no history and cannot speak, the subaltern as female is even more deeply in shadow..." Gayatri Chakravorty SPIVAK: *Can the Subaltern Speak?* In: *Marxism and the Interpretation of Culture*. Ed. Cary NELSON–Larry GROSSBERG. Urbana, University of Illinois Press, 1988. 271–313; 286; Gayatri Chakravorty SPIVAK: *Szóra bírható-e az alárendelt?* Ford. MÁNFAL Alice–TARNAY László. *Helikon*, 42. 1996. 4. (A posztkoloniális művelődésemélet.) 450–483.

¹⁹ Ez csak ott következhetett be – az első világban –, ahol a nők harcolták ki saját jogukat, illetve ahol és amikor helye volt a feminizmusnak, és a társadalmi nemek tudománya kibontakozott.

Feminizmusokra mindazonáltal továbbra is szükség van,²⁰ mert ma még jogegyenlőség esetén sincs a különböző nemeknek egyenlő esélyük az érvényesülésre, jólétre, biztonságra, kulturális javakhoz való hozzáférésre – jelentős differenciákkal az eltérő gazdasági csoportok, etnikumok, vallási közösségek tagjai közt, és a különböző hagyományú, kulturális berendezkedésű, gazdasági és politikájú országokban. A feminizmus harmadik hullámára²¹ jellemző a teoretikus-ság, a gyenge mozgalmiság – szinte csak a Guerilla Girls feminista művészcsoport tartja továbbra is magát, sőt tudatják: újra felfedezik az „f” szót – *feminism*.²²

Az 1970-es évektől kezdve szisztematikusan folyik a művészet történetéből kihagyott nőművészek felkutatása.²³ Munkáik értékelése, beemelése a kánonba – „azonosságaik” vagy épp „másságaik” révén – a feminista művészettörténet változó elméleti keretei között zajlott, és zajlik ma is.²⁴ Feminista művészettörténetek nemcsak a művészettörténeti kánon megkérdőjelezését,²⁵ hanem a művészettörténet újraértelmezését²⁶ is kezdeményezték.

A feminista művészet és művészettörténet harmincéves történetére 2001-ben visszatekintve²⁷ Linda Nochlin alapvetően a „sok mindent elértünk” optimizmusával szólalt meg, míg Martha Rosler ugyanazon faktumok alapján épp ellenkezőleg: úgy látja, hogy (bár sok minden történt) lényegében nem sok minden változott. A nőművészeket nőkurátorok és nő-művészettörténetesek állítják ki és keresik fel: vele is (aki már nem nőművész, hanem öreg nőművész) lelkes fiatal nő-művészettörténetesek készítenek interjúkat. A nőművészek továbbra is periférián maradnak – ha egyáltalán megmaradnak, még ha létezik is bizonyos folytonosság az 1970-es évek eredményeit tekintve.²⁸

²⁰ ACSÁDY Judit: Kell-e nekünk feminizmus? Nyugati gondolatok hazai fogadtatása a rendszerváltás után. 2000, 13. 2001. 9. 12–25; Uő: Kell-e nekünk feminizmus? Előadás A XXI. századi szocialista feminizmus feladatai és küzdelmei. *Harc az emberi jogokért, a rasszizmus és a szélsőjobb ellen!* című szimpóziumon, Budapest, 2009. december 11. Ezt támasztja alá a feminista szervezetek működése is. A magyar nőszervezetek honlapjáról (http://www.unifem.hu/magyar_noszervezetek) az alábbi szervezetek érhetők el: European Women's Lobby (EWL) <http://www.womenlobby.org>; Női Érdekszövetség <http://www.noierdek.hu>; <http://www.osi.hu>; Stopvaw – Nők elleni erőszak portál <http://www.stopvaw.org>; Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NANE Egyesület) <http://www.nane.hu>; Nők a Tudományban Egyesület <http://www.nokatud.hu> (lásd még Labrisz: <http://www.labrisz.hu>; MONA: Magyarországi Női Alapítvány: <http://mona-alapitvany.hu/>; PATENT: Patriarchátust Ellenzők Társasága: <http://patent.org.hu/>) – valamennyi letöltési ideje 2013. október 19.

²¹ *Feminisms*. Ed. Sandra KEMP–Judith SQUIRES. Oxford–New York, Oxford University Press, 1997; GAMBLE 2001. i. m.

²² Lásd <http://www.guerrillagirls.com/> (letöltés ideje 2013. október 14.).

²³ *Women Artists 1550–1950*. Exhibition catalogue. Eds. Ann SHUTERLAND HARRIS–Linda NOCHLIN. Los Angeles Country Museum of Art–New York, Alfred A. Knopf, 1977; Whitney CHADWICK: *Women, Art and Society*. London, Thames & Hudson, 1990, 2007⁴; ANDRÁS Edit: *Vízpróba a kortárs (nő)művészetben, (nő)művészekben*. In: *Vízpróba. Kiállítássorozat az Óbudai Társaskör Galériában és az Óbudai Pincegalériában*. Kiállítási katalógus. Szerk. ANDRÁS Edit–ANDRÁSI Gábor. Budapest, Óbudai Társaskör, 1995. 25–43.

²⁴ Katy DEEPWELL: *New Feminist Art Criticism. Critical Strategies*. Manchester & New York, Manchester University Press, 1995; Jo Anna ISAC: *Feminism & Contemporary Art: The Revolutionary Power of Women's Laughter*. London–New York, Routledge, 1996.

²⁵ Griselda POLLOCK: *Differencing the Canon. Feminist Desire and the Writing of Art's Histories*. London–New York, Routledge, 1999.

²⁶ Kezdetől fogva jelentős lökést adva az ún. New Art Historynak. Lásd Jonathan HARRIS: *The New Art History. A Critical Introduction*. London–New York, Routledge, 2001; Griselda POLLOCK: Theory, Ideology, Politics: Art History and Its Myths. *The Art Bulletin*, 78. 1996. 16–22.

²⁷ NOCHLIN 2006. i. m.

²⁸ Martha ROSLER: An Imaginary Talk on Women Artists at the End of the Millennium. In: *Women Artists at the Millennium*. Eds. Carol ARMSTRONG–Catherine ZEGHER. Cambridge, Massachusetts–London, MIT Press, 2006. 129–142.

A „női” munka reprezentációja²⁹ a kortárs magyar nőművészetben

A (fizetetlen) házimunka mind a szociológiai kutatások, mind a feminista kritika kitüntetett terepe, lévén ebben a nemek szerinti munkamegosztásban tetten érhető a társadalmi egyenlőtlenség. A házimunka tradicionálisan a „női” létezés paradigmája, mely magántérben, a nőknek kijelölt „ketrecben” zajlik, nemcsak ingyen végzett, de „láthatatlan” is, mely az élet reprodukálásának és keretfeltételeinek fenntartását szolgálja, repetitív, unalmas és megvetett egyszerre. Ekképp a házimunkát tematizáló kritikai műalkotások a hagyományos női szerepeket, munkamegosztást nem csupán reprezentálják, de – vizuális minőségeik okán – vallatóra fogják, és a régi „szerződést” – legalábbis a művészetben belül – performatívan felrúgják.

A házimunka fenti vonásai egyenként is figyelemreméltóak, halmozódásuk pedig különösen is. Ahogy különös az is, hogy bár az elmúlt száz évben a gazdasági, társadalmi környezet (a munka jellege, a munkáról való tudás) jelentősen átalakult, és technikai értelemben a háztartási munka is sokat változott, annak megítélése és nemek szerinti leosztása nem (illetve Nyugat-Európát is beszámítva mondhatni: alig) mozdult. Az továbbra is a hierarchia legáltalános szerepe. A gondoskodás, segítség, karbantartás a munkák klasszifikációjában a szolgáltatások közé tartozik, és ha az (még csak nem is ápolói, óvodapedagógusi feladat, hanem) háztartási munka, nem csupán a munka jellege, hanem a privát szférához való kötődése, valamint fizetlensége miatt halmozottan hátrányos helyzetűnek számít – melyet valamiféle „természetességre” hivatkozva róttak a nőkre. Bonyolítja a helyzetet, amikor képzőművészek nem elhanyagolható része nem tárgyat állít elő, így az ő tevékenységük szintén a szolgáltatások közé sorolódik, értékelése is bizonytalan lesz.³⁰ Mierle Laderman Ukeles *Karbantartás (Maintenance)* performanszaiban a művészi és a háztartási munkát egyesítve provokatívan vágta át a nyilvános/privát, alkotói/gondoskodó, alantas/magasztos munka közti határokat – amint azt manifesztumában is deklarálta³¹ –, amikor nyilvános performanszai keretében amerikai múzeumokban takarított, mosta fel a lépcsőt, törölgette szobrok posztamenseit.³² De nem a két szféra közötti határ eltörlése volt a cél, hanem a fölöttük gyakorolt hatalom kibillentése – beleértve a nemek szerinti, megváltoztathatatlannak beállított kiosztásukat is. (Mindenkinek szüksége van ugyanis a magántérre – ugyanakkor épp a magánéletre való hivatkozással lehet családtagokon erőszakot elkövetni.)³³

²⁹ A téma aktualitását húzza alá, hogy 2013. április 26–27-én az Universitat de Barcelona és a Modern Museu d'Art Contemporani de Barcelona szervezésében megrendezett *1st International Conference of Critical Cartography of Art and Visuality in the Global Age: New Methodologies, Concepts, and Analytic Scopes* című konferencia négy szekciójából az egyik ezzel foglalkozott: Labor, woman and politics.

³⁰ Andrea FRASER: Mi az, ami megfoghatatlan, ami átmeneti, ami közvetít, ami részvételre épül; és mi az, ami bevett dolog a nyilvános térben? Ford. ANGEL Judit. Lásd <http://exindex.hu/index.php?!=hu&page=3&id=262> – 2004. november 19. (letöltés ideje 2013. október 14.).

³¹ Mierle LADERMAN UKELES: Manifesto for Maintenance Art. 1969. Lásd http://www.feldmangallery.com/media/pdfs/Ukeles_MANIFESTO.pdf (letöltés ideje 2013. október 14.).

³² Helen MOLESWORTH: Cleaning Up in the 1970s: the Work of Judy Chicago, Mary Kelly and Mierle Laderman Ukeles. In: *Rewriting Conceptual Art*. Eds. Michael NEWMAN–Jon BIRD. London, Reaktion Books, 1999. 107–122.

³³ A két szféra viszonya persze mind jogi, mind társadalmi értelemben árnyalt (Tracey E. HIGGINS: Reviving the public/private distinction on feminist theorizing. *The Chicago-Kent Law Review*, 75. 2000. 3. 847–867). Ahol és amikor a hatalom teljes mértékben kisajátítja a nyilvános szférát, a férfiakat is a privát szférába száműzi, olykor feminizálva és infantilizálva őket. Lásd ANDRÁS Edit: Parancsra álmodom vagy szabadon? In: *A meztelen férfi. Tanulmányok*. Szerk. n. Linz, Lentos Kunstmuseum–Budapest, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum–Nürnberg, Verlag für moderne Kunst, 2013. 83–98.

A következőkben felvázolom azt a társadalmi keretet, amelyben és amelyhez viszonyulva jelenik meg az úgynevezett női munka reprezentációja az elmúlt tizenöt év magyarországi képzőművészetében. Ez alkotja azt a hátteret, mely előtt élesen kirajzolódik e művek felforgató ereje (legyenek mégoly szelídek).

A 20. század folyamán Magyarországon is egyre több nő vállalt fizetett munkát, ez a tendencia kisebb-nagyobb ütemben az 1980-as évekig tartott. Ezzel párhuzamosan a felsőoktatásban (a szakmánként igen nagy szórás mellett) is mind a mai napig egyre nagyobb arányban vesznek részt a nők.³⁴ A kommunista diktatúra legkeményebb éveiben (1949–1953) a propaganda ellenére nem volt általános a nők munkavállalása.³⁵ Bár folyamatosan nőtt a dolgozó nők száma, a férfiatlannak számító háztartási munkákat továbbra is a nők végezték³⁶ – második műszakban.

Az 1989-es kelet-európai rendszerváltozás után Magyarországon (de másutt is, például Lengyelországban³⁷) a nemi szerepek tekintetében konzervatív fordulat állt be. Ennek egyik magyarázata, hogy a kommunista ideológiai nyomás megszűnt, ezzel együtt elterjedt az a tévhit, miszerint a feminizmus kommunista találmány.³⁸ Holott épp száz évvel ezelőtt Budapesten már nemzetközi feminista konferenciát tartottak.³⁹ A másik ok a munkanélküliség tömeges és gyors megjelenése és terjedése. Ezek nyomán újra felbukkant és népszerűvé vált a régi pat-

³⁴ 1. táblázat. Befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezők nemek szerinti megoszlása 1941–1990 között (VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris, 2005. 152. alapján)

	férfiak %	nők%
1941	87,7	12,3
1949	84,0	16,0
1960	77,2	22,8
1970	68,8	31,2
1980	60,0	40,0
1990	53,9	46,1

2. táblázat. A nőhallgatók arányának alakulása 1946 és 2006 között (PUKÁNSZKY Béla: *Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után*. *Educatio*, 2007. 4. 551–564: 563. alapján)

1946/47	1950/51	1955/56	1960/61	1965/66	1970/71	1975/76
22,0 %	23,8 %	24,0 %	33,0 %	39,1 %	42,8 %	48,3 %
1980/81	1985/86	1990/91	1995/96	2001/02	2005/06	
49,7 %	53,5 %	50,3 %	54,2 %	55,0 %	58,0 %	

³⁵ 1950-ben a közlekedési dolgozók 12%-a, a gyáripari dolgozók 27,7%, a kereskedelmi dolgozók 37% volt nő. Ezt 1951 végére valamennyi ágazat átlagaként 52%-ra akarták növelni. PALASIK Mária: *Nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején*. In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerk. PALASIK Mária–SIPOS Balázs. Budapest, Napvilág, 2005. 78–100.

³⁶ A nők társadalmi szerepvállalásának a szocialista időszakban jellemző ambivalenciájára utal Bojana PEJIĆ tanulmánya: *Proletarians of All Countries, Who Washes Your Socks? Equality, Dominance and Difference in Eastern European Art*. In: *Gender Check. Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe*. Ed. Bojana PEJIĆ. Vienna, mumok, 2009. 15–25: 16.

³⁷ Piotr PIOTROWSKI: *Gender after the Wall*. In: *Gender Check. Femininity and Masculinity in the Art of Eastern Europe*. Ed. Bojana PEJIĆ. Vienna, mumok, 2009. 200–204.

³⁸ ACSÁDY Judit: *A hazai feminizmus fénykora 4*. In: *Feminista Almanach*. Szerk. CSAPÓ Ida. Budapest, MINők Egyesülete–Nőtárs KHT, 2005. 86–88: 86.

³⁹ *A Nő és a társadalom* című folyóirat (szerk. BÉDY-SCHWIMMER Rózsza) 7. 1913. 4–6. számát az International Woman Suffrage Alliance VII. kongresszusának szenteli. *Világkongresszus 100 – Nő és Társadalom* címmel 2013. május 24-én emlékülést tartottak az Országos Széchényi Könyvtárban. A feministák Egyesülete Budapesten 1904-ben alakult meg. ACSÁDY 2005. i. m. 60.

riarchális ideológia, az esszenciális női szerepekre hivatkozással: vissza a háztartásba, a családba.⁴⁰ Így sok nő a munka világából a munkanélküliség elől a háztartásba „menekült”. A feminista nézetek felvállalása Magyarországon még ma is hátrányos helyzetet jelent, a szexista beszéd pedig normálisnak számít nemcsak az utcán, hanem a parlamentben is, a jogi egyenlőség mögött mélyen és széles körben elterjedt patriarchális gyakorlat húzódik.⁴¹

Ma a háztartási munka több mint 73%-át nők végzik (a nők heti 27, a férfiak heti 11 órát töltenek házimunkával), ugyanakkor a nők 61%-a érzi úgy, hogy ez igazságos, 21% véli úgy, hogy kicsit végez többet, mint ami igazságos volna, 16%-uk pedig, hogy sokkal többet.⁴² Jóllehet a diplomás nők aránya folyamatosan nőtt az elmúlt hatvan évben, ez nem tükröződik a vezetői és felső vezetői beosztások nemi arányában – különösen nem az egyetemeken⁴³ és a politikai hatalom megosztásában.⁴⁴

Az utóbbi évtizedekben a pályán maradó nőművészek száma jelentősen megnövekedett ugyan, és ma a művészképzésben részt vevő hallgatók több mint fele nő. Ám mindez inkább a művészpálya társadalmi leértékelődését jelzi, mintsem a nők valóságos emancipációját.

Még régiós összefüggésben is csekély a társadalmi nemi szerepekre, a női alávetettség-re reflektáló nőalkotók száma, s a legtájékozottabbak, legfelkészültebbek is szabadkozni, hogy ők nem feministák, reálisan felmérve, hogy az ellenkezőjével a macsó mezőnyben hátrányba kerülnének. Ilyenformán nálunk a „shy”, „latent”⁴⁵ vagy „subtle” feminizmus dívik a művészetben, ám ezek éppen a feminista elmélet segítségével értelmezhetők. Mindazonáltal kezdtek megjelenni olyan képzőművészeti munkák is, amelyek tudatosan megkérdőjelezzik a hagyományos nemi szerepeket.

A példák, amelyek középpontjában a háztartási munka áll, a korszerű vizuális kultúra eszköztárát használva kezdik ki a nyilvános és a magán-, a pénzért és az ingyen végzett, az alkotó és a reprodukív munka közti határokat.⁴⁶ Ami ebben érdekes, az az, hogy ezek az alkotások

⁴⁰ NEMÉNYI Mária: Miért nincs Magyarországon nőmozgalom? In: *Férfiuralom*. Szerk. HADAS Miklós. Budapest, Replika Kör, 1994. 235–245; A nők 1996 Magyarországon. Pódiumbeszélgetés. Résztvevők: ADAMIK Mária–BARÁT Erzsébet–FERGE Zsuzsa–JOÓ Mária–LUGOSI Győző. *Eszmélet*, 32. 1996. 11–26.

⁴¹ Jelenleg Magyarországon a nők 50,6%-a áll munkaviszonyban, Európában ennél kevesebb csupán Olaszországban (46,5%) és Máltán (41%) dolgozik. (Az uniós átlag: férfi 70,1% nő 58,5%). A pénzügyi és gazdasági válság hatására Európában mindenütt csökkent mindkét nem foglalkoztatottsága, de ebben a sorban az európai nők is csak a magyar férfiak után következnek, és a magyar nők a legutolsók. EC (2010a: Table 17. M1: *Employment rate in Europe*) In: FREY Mária: Nők és férfiak a munkaerőpiacon, különös tekintettel a válságkezelés hatásaira. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. Szerk. NAGY Ildikó–PONGRÁCZ Tiborné. Budapest, TÁRKI-NEFMI, 2011. 17–48. Lásd www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-934/publikaciok/tpubl_a_934.pdf (letöltés ideje 2013. október 14.).

⁴² ACSÁDY Judit: Változó szerepek, változatlan értékek. Előadás a *Nő az esély* című programsorozatban. Szombathely, 2008.

⁴³ KISSNÉ NOVÁK Éva: Nők felsőfokon. In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerk. PALASIK Mária–SIPOS Balázs. Budapest, Napvilág, 2005. 141–149.

⁴⁴ Magyarországon a parlamenti képviselők 8,8% a nő. A 2011-es statisztikai adatok szerint ezzel a világ 137 országából Magyarország a 117. helyen áll, az Európai Unióban pedig az utolsó előtti helyen. *Employment rates for selected population groups, 2001–2011 (%)*.png – lásd [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Employment_rates_for_selected_population_groups_2001_2011_\(%25\).png&filetimestamp=20121030183007](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Employment_rates_for_selected_population_groups_2001_2011_(%25).png&filetimestamp=20121030183007) (letöltés ideje 2013. október 14.).

⁴⁵ ZORA RUSINOVÁ: The Totalitarian Period and Latent Feminism. *Praesens: Central European Contemporary Art Review*, 2003. 4. 5–12; NÓRA SCHLEICHER: Women managers communicating gender in Hungary. In: *Comparative Hungarian Cultural Studies*. Ed. STEVEN TÖTÖSY DE ZEPETNEK–LOUISE OLGA VASVÁRI. Purdue University Press, 2011. 233.

⁴⁶ Az elődök és párhuzamok közül megemlítendő pl. Mary Kelley 1973 és 1979 között készített *Post-Partum Documentje*, Mierle Laderman Ukeles 1973-ban kezdett *Maintenance Art* című performansz-sorozata, Martha Rosler videója (*Semiotics of the Kitchen*, 1975, 6'29") és a *Bringing the War Home: House Beautiful* című fotókollázsai (1967–1972), Mona Hatoum *Homebound* (2000) és Németh Ilona *Meghívás* (2001) című installációi.

mitől lesznek felforgatók. Melyek azok a vizuális eszközök, amelyek miatt többek lesznek, mint „leíró” vagy elbeszélő képek, és kritikai erővel ruházódnak fel? Másodsor, milyen jelentéseket generálnak a különböző művészi attitűdök, illetve a különböző háztartási munkavégzést tematizáló, vagy azokkal kapcsolatos ábrázolások.⁴⁷ Az általam választott művek a „női” munkák közül is olyanokat reprezentálnak, amelyek még a nők körében is igen alacsony presztízzsel rendelkeznek – a hímzésel vagy más textilmunkákkal szemben (amelyekre szintén van példa a globális és a hazai művészetben egyaránt, és amelyek szintén felforgatók).

Eperjesi Ágnes 1996 óta foglalkozik – de nem kizárólagosan – a társadalmi nemi szerepek kérdésével, pontosabban a női szerepekkel. Háztartási munkákat tematizáló műveinek többségét – az általa használt elnevezéssel – reciklált képek alkotják (1. kép).

Ezekkel Eperjesi a sztereotípa hagyományos fogalmának kétféle jelentését játssza ki egymás ellen.⁴⁸ Az egyik a szociológiai-pszichológiai jelentés, mely a mű voltaképpen témája (azaz a munkával kapcsolatos, nőkhöz társított sztereotípiák), a másik a „technikai jellegű jelentések” csoportja, vagyis azok a vizuális (és olykor verbális) klisék, amelyekből maga a mű épül fel (vagyis az a sztereotípa-fogalom, amely a változatlan ismétlést, nyomdai nyomóformát jelent). Eperjesi vizuális kliséi ugyanis egyben kész „sablonok” is.

Noha a technika sok esetben lényegtelen, Eperjesi Ágnesnél rendkívül fontos. Ő a tömegtermelésben gyártott, kereskedelmi forgalomba hozott áruk átlátszó csomagolóanyagát fotónegatívként használta úgy, hogy a rájuk nyomtatott képeket a számára szükséges méretűvé nagyította fel. Ez három szempontból is fontos: 1. Eperjesi olyan vizuális kultúra nyelvezetét használja fel, amely rendkívül széles körben elterjedt, közönséges, amelyet ugyanakkor senki nem vesz észre, mert átnéz rajta – szó szerint és átvitt értelemben is, ezek a képek rendszerint egyenesen a szemétkben landolnak. 2. Eperjesi azonban újrahasznosítja a képeket, ekképp játékba hozza a reciklálás kérdéskörét. Anélkül, hogy didaktikus lenne, úgy lép fel, mint környezettudatos háziasszony. 3. Ezek az ábrák ráadásul nemcsak típusukban sematikusak, hanem vizuálisan is redukáltak.⁴⁹ Mivel fotónagyítás során a képek negatívba fordulnak át, az így létrejött látvány nem isme-

Olvastam valahol, hogy a takarítás összefügg a reménnyel.
De a vég nélküli takarítás vajon nem a remény elvesztését jelenti-e?

1. kép. Eperjesi Ágnes: Őnarckép-szeletek,
3/14, 2004, újrahasznosított kép, c-print

⁴⁷ MOLESWORTH 1999. i. m.; Helen MOLESWORTH: House Work and Art Work. *October*, 92. Spring, 2000. 71–97.

⁴⁸ TATAI Erzsébet: Sztereotípiák a kortárs művészetben és vizuális kultúrában. Eperjesi Ágnes: Családi album. In: *A nő és a nőieség sztereotípiái* című konferencia. 2006. szeptember 8–9. Lásd <http://www.apertura.hu/2007/tel/tatai> (Kitekintés rovat, 2007, tél.) Lásd még: *A nő és a nő(ies)ség sztereotípiái*. In: *Nyelv, ideológia, média*. 2. Szerk. BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Klára. Szeged, SZTE Könyvtartudományi Tanszék, 2009. 94–104.

⁴⁹ Ezt valamennyi elemzője hangsúlyozza: ERDŐSI Anikó: „Most kezdem újra az életem?” Eperjesi Ágnes két kiállításáról. *Beszélő*, 10. 2004. május. Lásd <http://www.eperjesi.hu/texts/erdosi-aniko-most-kezdem-ujra-az-eletem-beszelo-2004-majus?id=37> (letöltés ideje 2013. október 20.); ANDRÁS Edit: Gigantikus képregény. Eperjesi Ágnes kiállítása a Millenárison. *Új Művészet*, 2005.

rős, miáltal Eperjesi láthatóvá teszi a nyelvet. (Amióta számítógépes technikákat használ, ezt a fajta átfordítást azóta is megőrzi.) Ekképp a technikai eltávolítással a befogadó számára kritikai távolságot kínál fel. Eperjesi nem titkolja képi forrását, és nem is kozmetikázik, hibáikkal együtt nagyítja fel⁵⁰ a piktogramokat, s ezekből olyan témájú képeket állít elő, amelyek a nőket sztereotip szerepekben jelenítik meg (vagy azokra utalnak). A szöveggel ellátott, sorozatba állított képek olyan kontextusokba helyeződnek át, amelyek témájukat tekintve sztereotip módon rokoníthatók az eredetivel, de egyúttal gazdagodnak. Csaknem minden háztartási munka sorra kerül nála: tisztítás (*Szorgos kezek*, 2000), főzés (*Heti étrend*, 1996, 2000) takarítás (*Önarckép-szeletek*, 2004), mosás (*Ami keveredik, nem vegyül*, 2009). A sztereotípiák ilyen buzgó ismételtetése és halmozása⁵¹ (az ismétlés pszichoanalitikus értelmezésétől eltekintve is) zavarba ejtő: a szó szerinti olvasat széttöredezett-ként jelenik meg a kortárs művészet intézményi keretében, amelyen belül és kívül a nőművész egzisztál. Az így megjelenített sztereotípiák devalválódnak.

Eperjesi Ágnes *Mindig lesz friss szennyes* című kiállítása⁵² a „háziasszonyok örök igazságából” indult ki – nyelvi paradoxonnal gazdagítva (*2. kép*). Eperjesi tudós módszerességgel szintani kísérleteket végzett, tárgyilagos, gépszerű képeket adott. Egyfelől olyan tevékenységet tett közzemlére, amit eddig a nők szem előtt rejtve végeztek, másfelől hivatásos mosodásoknak és házvezetőknek szóló szintant dolgozott ki. Szintan és háztartástan szintéziséből alkotott munkái a testközeli, az alantast felmagasztosítják, a fennköltet, magasztost pedig kikezdi. Eperjesi feminista kritikája finoman ironikus: háziasszonyt játszik, a háztartási munkát pedig művészeté avatja. Interaktív installációja (*Színkioltó mosógép*, 2009) nem a mosás, hanem a szintan (szemléltető) eszköze. Ha a látogató elég ügyesen nyitja ki a mo-

2. kép. Eperjesi Ágnes: Színkioltó mosógép, 2009, interaktív installáció

sógép (mikro)kozmetikusan kerek üvegajtáját, akkor mintegy szómágiával megtöri az örök viszatérés varázsát, vagyis akkor a két, falra vetített, színes köriratot: „mindig lesz friss szennyes”

január. Lásd www.sztaki.hu/providers/eper/articles/andراسi_edit_genetikus_kepregeny_hu.html (letöltés ideje 2013. október 14.); BERECZ Ágnes: *Eltűnt idő*, talált kép. *Artmagazin*, 2. 2006. március. Lásd <http://www.eperjesi.hu/texts/berecz-agnes-eltunt-ido-talalt-kep-artmagazin-2006-marcius?id=28> (letöltés ideje 2013. október 20.); ORSÓS László Jakab: E. Á. *Önarckép-szeletek* című kiállításának megnyitója. Lásd www.sztaki.hu/providers/eper/articles/orsos_laszlo_jakab_hu.html (letöltés ideje 2013. október 14.).

⁵⁰ ERDŐSI 2004. i. m.; BERECZ 2006. i. m.

⁵¹ TATAI 2009. i. m.

⁵² Budapest, Mai Manó Ház, 2009. április 30–június 21. GÁCS Anna: Eperjesi Ágnes: *Mindig lesz friss szennyes* – megnyitó szöveg. *Balkon*, 2009. 9; Eperjesi Ágnes: *Színügyek*. Kiállítási katalógus. Szerk. EPERJESI Ágnes–ÍZINGER Katalin. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2009; TATAI Erzsébet: *Domestic Strategies by Women in Contemporary Hungarian Art*. *Art Margins*, 2010. Lásd <http://www.artmargins.com/index.php/2-articles/602-domestic-strategies-by-women-in-contemporary-hungarian-art-article> (letöltés ideje 2013. október 14.).

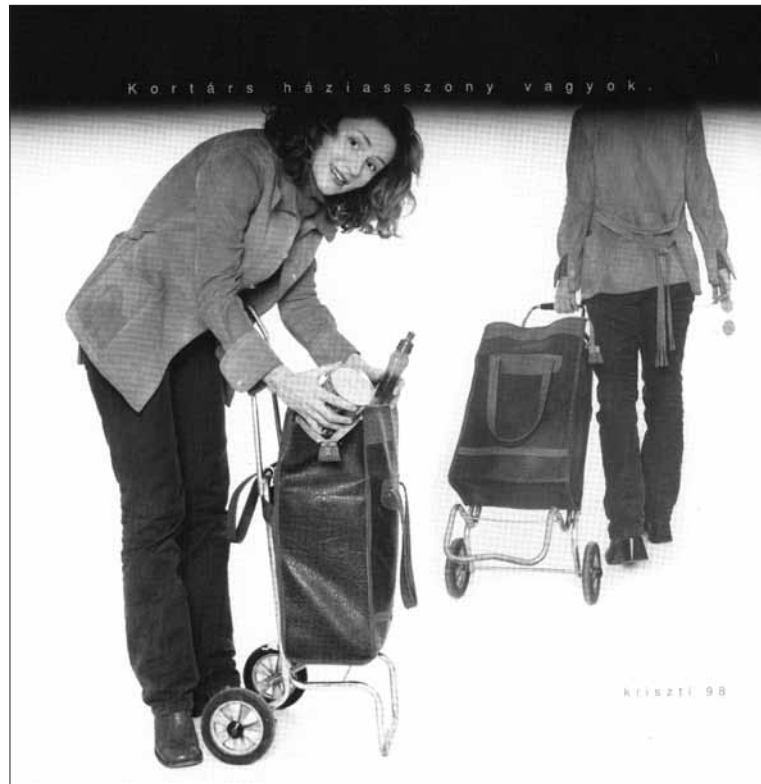
sikerül egymással fedésbe hoznia, és a komplementer színekből összeállított mondatot kioltja, ezzel a szennyes örök körforgását megakasztja.

Baglyas Erika ellenben felmagasztosít. *Száz lepedő* (2004. november 18., 18–22h) című installációjával egy használaton kívüli ipari épület csarnokát töltötte ki az egykori Csepel Vas- és Fémművekben, ahol valaha férfiak dolgoztak (3. kép). Baglyas Erika száz lepedőből álló, hatal-

3. kép. Baglyas Erika: Száz lepedő, 2004, videó, installáció, Csepel Művek

mas installációjára vetítette videóját, amelyen anyja látható, amint vég nélkül mos: az anya valóban ezzel a láthatatlan, dicstelen fenntartó munkával segítette családját és ápolta beteg rokonosságát. Baglyas ezzel a munkájával így a női munkát és a láthatatlan női genealógiát kimozdította eredeti láthatatlan helyéből, és lenyűgöző emléket állított anyjának. Az egyestés bemutató meghívóján a művész anyjának nyilatkozata szerepelt. A szöveg olvastán anya és lánya, a mosás és a művészi munka teljesen összeolvad: „A nevem Bajnok Margit, oroszlán jegyben születtem. Ötvenkét éves vagyok. Van egy betegségem, emiatt nem lehet munkahelyem. Úgy mondják csökkent munkaképességű vagyok, az orvosom javaslata alapján megpróbálok ezzel együtt élni. Több mint 20 éve minden nap fizikai fájdalommal élek. Kívülről úgy nézek ki, mintha egészséges lennék. Szültem két gyereket, betegségem kezdetén miattuk tudtam életben maradni. Az összes időmet a háztartási munka tölti ki. Tíz éve saját elhatározásból, választási lehetőség nélkül beteg családtagjaimat ápolom. [...] Tíz éve minden nap mások testével foglalkozom. [...]

4. kép. Nagy Kriszta: Kortárs háziasszony vagyok, 1998–2010, c-print

emberi ürülékkel, vizelettel áztatott, véres, gennyes lepedőket, ágyneműket, ruhákat mosok ki. [...] A munkámért cserébe sosem kaptam semmit. Most egy művészeti akciót fogok csinálni, ahol a művész személye nem fontos. Száz makulátlan tiszta lepedővásznat fehéritek és mosok ki. Olyan lesz, mint egy feloldozás. A lepedőket egy használaton kívül lévő csepeli üzemcsarnokban teregetem ki.”⁵³

Nagy Kriszta a szexualitás, az image-képzés, a női test kizsákmányolása körül forgó, identitás kereső életművében⁵⁴ ritkán kerül előtérbe a háztartási munka. Elmondása szerint akkor készítette a *Kortárs háziasszony vagyok* című sorozatát (1997) és kiállítását (Collegium Budapest, 1998), amikor azt vette észre, hogy ő festő létére napközben piacra jár, főz stb. és úgy vélte, inkább mondható háziasszonynak, mint kortárs festőnek (4. kép). Képein festői eszközökkel és hozzáadott szövegekkel ironizál: *Ki kéne engesztelni a hűtőt. A házimunka változatossága annyiból áll, hogy egy rózsaszín alsógatya után egy fehér alapon kék csíkos következik.*

Fabricsius Anna⁵⁵ *Háztartási anyatigris* (2007) című fotósorozatában olyan életképi helyzeteket konstruál, amelyekben háziasszonyok küzdenek sokféle szerepkörükkel – a berende-

⁵³ Idézi PILINGER Erzsébet: Száz lepedő – Művész mint magánember, művészet mint magánügy. Lásd <http://artportal.hu/magazin/artguide/szaz-lepedo---muvesz-mint-maganember--muveszet-mint-maganugy> – 2004. november 12. (letöltés ideje 2013. október 20.).

⁵⁴ ANDRÁS Edit: Az angyalt imádom bennem? In: *Nagy Kriszta x-T: Eddig*. Kiállítási katalógus. Szerk. BENCsik Barnabás. Budapest, ACAX-WAX, 2007. 9–17; TURAI Hedvig: Gyűlöld bennem az ördögöt? Uo. 18–25.

⁵⁵ Fabricsius Anna munkáit bemutatja CSATLÓS Judit. *Magyar Lettre International*, 2009. 75. Tél. Lásd <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre75/arckep.htm> (letöltés ideje 2013. október 14.).

zés, a tárgyi környezet is többféle háztartási elfoglaltság párhuzamosságát húzza alá (5–6. kép). Ugyanakkor mintha a művész egy-egy kritikus lélektani pillanatban (mondhatni, à la Lessing, termékeny pillanatban) kapná el ezeket a nőket: feszültség vagy nyugtalanság hatja át a képeket, vagy mintha egy váratlan, általunk nem látott esemény zavarná meg az otthon békéjét – a képek ebben a tekintetben és narrativitásukban Cindy Sherman *Untitled Film Still*-jeire emlékeztetnek, ugyanakkor ezekben a szerepjátékokban a színjáték jelleg is kifejeződik. A főszereplő kívül is van, meg belül is, így a befogadó bele is tudja élni magát, meg nem is, miáltal Fabricius elidegeníti a nézőt a képtől, és e nőket sztereotip szerepüktől.

Legrefináltabb Gőbolyós Luca fotográfus, aki a *Férjhez akarok menni!* (2010) című, öt részes filmjében és fotóin⁵⁶ professzionális főzőshow-t alakít – annak minden szépségével, keléktárával és dramaturgiájával (7–8. kép). Főzőműsorában azonban, ahol ő maga a főszereplő, a népi babona praktikáit mutatja be: Hogyan kell megtalálni az igazit, hogyan kell elbűvölni,

5. kép. Fabricius Anna: Háztartási anyatigris (Eszter), 6/9, 2007, c-print

6. kép. Fabricius Anna: Háztartási anyatigris (Judit), 7/9, 2007, c-print

⁵⁶ Párját ritkító reflexióaradattal: BÁN Zsófia: Egy ágyban az ellenséggel (Gőbolyós Luca *Férjhez akarok menni!* című kiállítása, Knoll Galéria, Budapest). *Mozgó Világ*, 36. 2010. 6. Lásd <http://mozgovilag.com/?p=3452> (letöltés ideje 2013. október 14.); CSIZMADIA Alexa: Én nem akarok mindenáron férjhez menni. Gőbolyós Luca kiállítása. *Új Művészet*, 21. 2010. 6. 16–17; DÉKEI Kriszta: Kávét szörrel – Gőbolyós Luca: *Férjhez akarok menni*. *Magyar Narancs*, 2010. 17. (április 29.); FÜRTH Eszter: *Femme, fatál*. Gőbolyós Luca: *Férjhez akarok menni* / Knoll Galéria. Lásd <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2266/gobolyos-luca-ferjhez-akarok-menni-knoll-galeria/> (letöltés ideje 2013. október 14.); MÉLYI József: Alsógatya, négylevelű lóherével. *Élet és Irodalom*, 2010. április 16. 22. Lásd <http://www.es.hu/index.php?view=doc;25707> (letöltés ideje 2013. október 14.); OLTAI Kata: Mindig a nők akarják... *Műértő*, 13. 2010. 5. 4; PELESEK Dóra: *Férjhez akarok menni!* *Népszabadság*, 2010. március 25. http://www.nol.hu/lap/kult/20100324-ferjhez_akarok_menni (letöltés ideje 2013. október 14.); PILINGER Erzsébet: Gőbolyós Luca: *Férjhez akarok menni* c. kiállítása. <http://www.irodalmijelen.hu/REGI/?q=node/4884> (letöltés ideje 2013. október 14.); SOMOSI Rita: A tündérmesék vége. Nemi szerepek és művészi öntudat Gőbolyós Luca legújabb projektjében. *Fotóművészet*, 2010. 2. 17–25.

7. kép. Gőbolyós Luca: Férjhez akarok menni!
1. rész: Megtalálni az igazit, 2009, tévéműsor

8. kép. Gőbolyós Luca: Férjhez akarok menni!
2. rész: Elbűvölni, magunkhoz láncolni a kiválasztott férfiút
(Körmös pogácsák), 2009, lambda print

majd visszaszerezni, ha elhagy minket, és azt is, hogyan lehet megszabadulni tőle. A népi babonák vizualizálásával (például a kiválasztottat szőrszálunk, körünk megetetésével lehet magunkhoz láncolni, vagy elveszejtéséhez ruhájának bal ujján kell átpisilni) *abject*⁵⁷ elemeket kever⁵⁸ az ínycsiklandó főzőműsorba, elfordul tőle az ember gyomra. Míg látszólag ő az „igazi” nő, sőt ősi tudások modern birtokosa, a főzőshow-t valójában kigúnyolja, és ezzel az eljátszott szerepeket csendben aláássa.

A példaként említett művek hatása a hazai közönségre – bár szakmai részről erős támogatottságot élveznek – nem csupán művészi kvalitásuknak köszönhető, hanem annak az arrogáns, előítéletes közegnek is, amelyben már egy kérdés felvetése is provokációnak számít.

⁵⁷ Az *abject*ről: „A testi funkciókkal és a nemiséggel (valamint a pornográfiával) foglalkozó műveket sokan tematikai okokból ebbe a kategóriájába sorolják az »abject« kifejezés primér, »zsigeri« jelentését véve alapul. Julia KRISTEVA azonban a *Powers of Horror* című könyvében [New York, Columbia University Press, 1982] az »abject« kategóriáját a kettősség és a bizonytalanság segítségével definiálja: »nem a tisztaság vagy az egészség hiánya okozza a visszatartó, gusztustalan érzést [*abjection*], hanem az, ami zavarja az identi-tást, a rendszert, a rendet. Az, ami nem tiszteli a határokat, a pozíciókat, a szabályokat. A köztés, a kettős, a kompozit.« TIMÁR Katalin: Pornó ***? Obszcenitás és pornográfia a kortárs magyar fotográfiában. In: *Erotika és szexualitás a magyar képzőművészetben*. Szerk. ANDRÁSI Gábor. Budapest, Független Képzőművészeti Műhelyek Ligája, 1999. 151–168: 161, 162.

⁵⁸ *Férjhez akarok menni! – I want to get married!* Kiállítási katalógus. Szerk. TURAI Hedvig. Budapest, Knoll Galéria, 2010, 4–11.

A Gender Studies és a feminista kritika válogatott magyar nyelvű irodalma

1969

BEAUVOIR, Simone de: *A második nem*. Ford. GÖRÖG Lívia–SOMLÓ Vera. Budapest, Gondolat, 1969, 1971².

1971

ANGELUSZ Róbertné: Megjegyzések Simone de Beauvoir *A második nem* című munkájához. *Alföld*, 13. 1971. 3. 58–62.

1972

KÖRÖSI Zsuzsa: A nőtestvériség hatalma. *Valóság*, 15. 1972. 110–111.

1984

H. SAS Judit: *Nőies nők és férfias férfiak – A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja*. Szeged, Akadémiai (Budapest, 1988³).

1986

SZABÓ Anna: Simone de Beauvoir halálára. *Nagyvilág*, 31. 1986. 8. 1240–1241.

WOOLF, Virginia: *Saját szoba*. Ford. BÉCSY Ágnes. Budapest, Európa, 1986.

1990

BERGER, John: *Mindennapi képeink*. Ford. FALVAY Mihály. Budapest, Corvina, 1990.

1991

BOZÓKI András–SÜKÖSD Miklós: A „nőiség” mint felfogatás: a feminizmus és az anarchista szellemiség. In: *Anarchizmus*. Szerk. UŐK. Budapest, Századvég, 1991. 473–474.

1992

IRIGARAY, Luce: A másik nő, mely nem egynem/iszerv/ű. *Vál.*, ford. KEMENES GÉFIN László. *Arkánium*, 10. 1992. 48–60.

PENLEY, Constance: Egy bizonyos különbség elutasítása: feminizmus és filmelmélet. Ford. ANDRÁS Sándor. *Arkánium*, 10. 1992. 24–32.

1993

Tér és társadalom, 7. 1993. 1–2. Nők a térben és a társadalomban.

1994

Café Babel, évf. n. 1994. 2. Férfi–nő.

Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról. Szerk. HADAS Miklós. Budapest, Replika Kör, 1994.

Pierre BOURDIEU: Férfiuralom. 7–54; Martha LAMPLAND: Feminizmus és társadalomkutatás. 55–62; Gayle RUBIN: Nők forgalomban. 63–97; bell hooks: Feminizmus mint transzformációs politika. 98–105; Philip CORRIGAN: A maszkulinitás mint jog. 106–120; Donna HARAWAY: A szituációba ágyazott tudás. 120–141; NEMÉNYI Mária: Miért nincs Magyarországon nőmozgalom? 235–245; továbbá ADAMIK Mária, NAGY Beáta, KARÁDY Viktor, HRUBOS Ildikó, KONCZ Katalin, TÓTH Olga és HADAS Miklós tanulmányai. Ford. ACSÁDY Judit, ÁDÁM Péter, FEKETE Judit, HUBA Miklós, IMRE Anna, ZENTAI Violetta.

Helikon Irodalomtudományi Szemle, 38. 1994. 4. Feminista nézőpont az irodalomtudományban.

Replika, 5. 13–14. 1994. Férfiuralom? 47–85.

HADAS Miklós: Férfiuralom. Beszélgetés Pierre Bourdieu-vel. 47–53; BULLAIN Nilda–BÜKY Dorottya–HERNÁDI Miklós–HRUBOS Ildikó–KONCZ Katalin–MARTON László–SZILÁGYI Vilmos–TÓTH Olga: Körkérdés a nőkről. 54–85.

1995

BICSKEI Éva: Salome alakmái. *Mozgó Világ*, 21. 1995. 5. 56–83.

DROZDIK Orsolya: Kulturális amnézia avagy a történelmi seb. A feminizmusról. *Balkon*, 3. 1995. 1. 4–7.

DROZDIK Orsolya: A történelmi seb. Az én fabrikálása. A testi én. *Balkon*, 3. 1995. 11. 21–24.

GIDDENS, Anthony: Nem és szexualitás. Ford. ACSÁDY Judit. In: *Szociológia*. Budapest, Osiris, 1995. 6. fejezet, 177–218.

GYÖRGY Péter: *Művészet és média találkozása a boncasz-talon*. Budapest, Kulturtrade, 1995.

MOI, Toril: Feminista irodalomkritika. Ford. BECK András. In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Szerk. ANN JEFFERSON–DAVID ROBÉY. Budapest, Osiris, 1995, 1999². 233–253.

Vízpróba. Kiállítássorozat az Óbudai Társaskör Galériában és az Óbudai Pinceszélemben. Kiállítási katalógus. Szerk. ANDRÁS Edit–ANDRÁSI Gábor. Budapest, Óbudai Társaskör, 1995.

ANDRÁS Edit: Vízpróba a kortárs (nő)művészetben, (nő)művészekben. 25–43; BÁN Zsófia: A fragmentum szomorúsága. 45–51; STURCZ János: Úr-Isten. 67–75.

1996

BÁN Zsófia: „A stílus maga a nő”. Georgia O’Keeffe. *Nap-pali ház*, 8. 1996. 3. 7–85.

BORDÁCS Andrea: A nemek harca az igennel. *Új Művészet*, 7. 1996. 11. 40–41.

SPIVAK, Gayatri Chakravorty: Szóra bírható-e az alárendelt? Ford. MÁNFALAI Alice–TARNAY László. *Helikon*, 42. 1996. 4. (A posztkoloniális művelődésemélet.) 450–483.

Eszmélet, 32. 1996.

A nők 1996 Magyarországon. Pódiumbeszélgetés. Résztvevők: ADAMIK Mária, BARÁT Erzsébet, FERGE Zsuzsa, JOÓ Mária, LUGOSI Győző. 11–26; FRIGA HAUK: Feminizmus és marxizmus. Ford. GLAVINA Zsuzsa. 27–44; HELGA HIEDEN-SOMMER: Háziasszonyok a makroökonomiában. Ford. NAGY Zsuzsa. 45–56; SUSAN ZIMMERMANN: Hogyan lettek feministák? Ford. GLAVINA Zsuzsa. 57–92.

FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története. A tudás akarása*. Ford. ÁDÁM Péter. Budapest, Atlantisz, 1996 (1999²).

SZOBOSZLAI János: Nőnem – Hímnem. Bartók 32 Galéria, 1996. május 11–június 16. *Balkon*, 4. 1996. 7–8. 22–24.

Thalassa. Pszichoanalízis–társadalom–kultúra. 7. 1996. 1.

1997

ANDRÁSI Gábor: A peronőr közbeszól. Harminchét nőművész kiállítása Londonban. *Új Művészet*, 8. 1997. 4. 6–17.

BUTLER, Judith: Esetleges alapok: a feminizmus és a „poszt-modern” kérdés. Ford. ÖRLÖSY Dorottya. *Thalassa. Pszichoanalízis–társadalom–kultúra*. 8. 1997. 1. 11–31.

Freud titokzatos tárgya: pszichoanalízis és női szexualitás: válogatott tanulmányok. Szerk. CSABAI Márta–ERŐS Ferenc. Budapest, Új Mandátum, 1997.

ROSEMARIE TONG: Pszichoanalitikus feminizmus. Ford. HÁRS György Péter. 23–62; LUCE IRIGARAY: A diskurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége. Ford. MIKLÓS Barbara. 225–236.

Magyar Lettre Internationale, 25. 1997. Nyár. Tematikus blokk: A női test. 45–75.

Replika, 8. 1997. 28. Tematikus blokk: A modern test története. 39–130; NEMEK a moziban. 131–170.

Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Szerk. NAGY Beáta–S. SÁRDI Margit. Debrecen, Csokonai, 1997.

E. CSORBA Csilla: A kísérletezéstől az önmegvalósításig. Magyar nőfotográfusok a századfordulón. 101–116; GELLÉR Katalin: A szecessziós művészet nőképe. 234–242.

TATAI Erzsébet: Magánrendelő. Németh Ilona kiállítása. *Balkon*, 5. 1997. 6. 13.

TATAI Erzsébet: Nőnem – Hímnem. In: *Bartók 32 Galéria 1995. szeptember–1996. június*. Kiállítási katalógus. Szerk. TATAI Erzsébet. Budapest, Bartók 32 Galéria, 1997. I. n.

Testes könyv. I–II. Szerk. KIS [sic!] Attila Attila–KOVÁCS Sándor s.k.–ODORICS Ferenc. Szeged, Ictus–JATE Irodalomelméleti Csoport, 1997.

HÉLENE CIXOUS: *A medúza nevetése*. Ford. KÁDÁR Krisztina. II. 357–380; SHOSHANA FELMAN: *A nők és az örültség*.

Ford. HÓDOSY Annamária. II. 381–405; Julia KRISTEVA: *A nők ideje*. Ford. FARKAS Anikó. II. 327–356.

Új Művészet. 8. 1997. 10–11. Tematikus blokk: Keresd a nőt! 4–14, 63–65.

TURAI Hedvig: Kijárási tilalom. A testet öltött logosz: Kiállítás és eseménysorozat a Kortárs Művészeti Múzeumban. 8–11.

1998

Sétáló agyak. Kortárs feminista diskurzus. Szerk. DROZDIK Orsolya. Budapest, Kijárat, 1998.

Gayatri Chakravorty SPIVAK: Feminizmus és dekonstrukció. Ismét: egyezkedések. 9–50; Luce IRIGARAY: A nők genealógiájának semmibevétele. 51–60; Luce IRIGARAY: A nők diskurzusa, a férfiak diskurzusa 61–70; Donna J. HARAWAY: A virtuális tükör az új világrendben. 73–166; Mary Ann DOANA: Technifília: technika, reprezentáció és a női. 167–190; Evelyn REED: Claude Lévi-Strauss tévképzetei a rokonság elemi struktúráiról. 191–239. Ford. DROZDIK Orsolya, GELLÉRT Marcell, HUSZANAGICS Melinda, MÁTHÉ Andrea, PASZTOR Péter.

TIMAR Katalin: A festői vágy tárgya: Szépfalvi Ágnes képeiről. In: *Szépfalvi Ágnes*. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 1998 (A Szent István Király Múzeum Közleményei D. sorozat. 261). I. n.

1999

ANDRÁS Edit: A test reprezentációja a kortárs magyar képzőművészetben. In: *Erotika és szexualitás a magyar képzőművészetben*. Szerk. ANDRÁSI Gábor. Budapest, Független Képzőművészeti Műhelyek Ligája, 1999. 49–82.

A techné vállalása. 48. Velencei Biennále – Magyar Pavilon. Kiállítási katalógus. Szerk. STURCZ János–ANDRÁSI Gábor–BÁLVÁNYOS Anna. Budapest, Ludwig Múzeum, 1999.

ANDRÁS Edit: Kulturális átöltözés (Benczúr Emeséről). 20–24; TATAI Erzsébet: A lehetetlen megkísértése. Imre Mariann munkáiról. 36–39.

BABARCY Eszter: Nők és feministák, avagy az aszimmetria szépsége. B. E. beszélget Csáky Marianne-nal, Kuczogi Szilviával és Pető Andreával. *Beszélő*, 5. 1999. 4. 115–121.

Fátyol alatt. Drozdik Orsolyával beszélget TARCZALI Andrea. *Balkon*, 7. 1999. 7–8. 4–10.

FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története. A gyönyörök gyakorlása*. Ford. ALBERT Sándor–SZÁNTÓ István–SOMLYÓ Bálint. Budapest, Atlantisz, 1999.

Replika 10. 35. 1999. Tematikus blokk: Nőszerepek. 79–141.

Sétáló agyak. Drozdik Orsolyával beszélget VAMOS Éva. *Balkon*, 7. 1999. 7–8. 10–11.

TURAI Hedvig: Ruha teszi a macit? Audry Ng kiállítása a Bartók 32 Galériában, *Új Művészet*, 10. 1999. 10. 57–58.

WESSELY Anna: Nagy Kriszta, avagy a kortárs háziasszony. In: *Kép és képiség: kiállítássorozat, Collegium Budapest, 1998/99*. Kiállítási katalógus. Szerk. MAURER Dóra. Budapest, Collegium Budapest, 1999.

WOLF, Naomi: *A szépség kultusza*. Ford. FOLLÁRD Natália. Debrecen, Csokonai, 1999.

2000

ANDRÁS Edit: Akt a modernitáson túl. *Új Művészet*, 11. 2000. 7. 20–23.

BOURDIEU, Pierre: *Férfiuralom*. Ford. N. KISS Zsuzsa. Budapest, Napvilág, 2000.

CHODOROW, Nancy: *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Ford. CSABAI Márta et al. Budapest, Új Mandátum, 2000.

CSABAI Márta–ERŐS Ferenc: *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. Budapest, József Könyvek, 2000.

E. CSORBA Csilla: *Magyar fotográfusnők 1900–1945*. Budapest, Enciklopédia, 2000.

Modern Magyar Nőművészettörténet. Szerk. KESERÜ Katalin. Budapest, Kijárat, 2000.

NAGY Ildikó: Szobrásznők. 12–30; GÁLG Zoltán: A húszas–harmincas évek női művészete. 31–46; TURAI Hedvig: Hiányzó történetek. Vajda Júlia, Anna Margit, Vaszkó Erzsébet. 47–61; KESERÜ Katalin: „A má-

sodik nem". Az azonosságok művészete (1960-tól napjainkig). 62–77; STURCZ János: Generációk, stratégiák, műtípusok. Női művészek, természethez kötődő női identitászimbólumok a magyar képzőművészet új médiumaiban. 1970–2000. 78–92.; TARCZALI Andrea: A „női hang” megjelenése Drozdik Orsolya művészetében. 93–106.

LÉVAI Katalin: Feminizmustörténet. I–III. *Esély*, 12. 2000. 1. 49–60; 2000. 2. 3–16; 2000. 5. 18–40.

LÉVAI Katalin: *A nő szerint a világ*. Budapest, Osiris, 2000.

Metropolis, 2000/4. Tematikus szám: Feminizmus és filmelmélet.

Laura MULVEY: A vizuális élvezet és az elbeszélő film. Ford. JUHÁSZ Vera. 12–23; Mary Ann DOANE: Film és maszka. A női néző elmélete. Ford. JAKAB Enikő. 24–37; Teresa de LAURETIS: Női filmek új megközelítésben. Esztétika és feminista filmelmélet. Ford. BECK András. 54–68.

MILES, Rosalind: *Az idő leányai*. Ford. JUHÁSZ Borbála. Budapest, Balassi, 2000.

Nőművészet. In: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*. II. Főszerk. FITZ Péter. Budapest, Enciklopédia, 2000. 942–944. Lásd http://artportal.hu/lexikon/fogalmi_szocikkek/nomuveszet (letöltés ideje 2013. október 20.).

PLUMWOOD, Val: Feminizmus – ökofeminizmus. Ford. MAGYAR Éva. *Liget*, 13. 2000. 4. 43–53.

TATAI Erzsébet: Kriszti, a kortárs médiaművész. *Ex-Symposition*, 8. 2000. 32–33. 113–114.

2001

ACSÁDY Judit: Kellett-e nekünk feminizmus? Nyugati gondolatok hazai fogadtatása a rendszerváltás után. *2000*, 13. 2001. 9. 12–25.

FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története*. III. *Törődés önmagunkkal*. Ford. SUJTÓ László. Budapest, Atlantisz, 2001.

MACKINNON, Catherine A.: *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról*. Ford. BORSODY Gyöngyi. Budapest, OSI-Pont, 2001.

MOSSE, George L.: *Férfiasságnak tükröje. A modern férfi-eszmény kialakulása*. Ford. SZÉKELY András. Budapest, Balassi, 2001.

Női Adattár. In: *Társadalomtudományi Digitális Adattár*. Lásd <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/> (letöltés ideje 2013. október 15.).

TURAI Hedvig: Nem vagyok szerelmes. Sophie Calle történetei. *Műértő*, 4. 2001. 5. 1, 5.

Van-e a nőknek történelmük? Szerk. Joan WALLACH SCOTT. Budapest, Balassi, 2001.

Joan WALLACH SCOTT: Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. Ford. GRESKOVITS Endre. 126–160; Válogatott irodalom. A nők története, a feminizmus története, a társadalmi nemek kapcsolata, a szexualitás elmélete és története magyar nyelven hozzáférhető kiadványainak válogatott bibliográfiája. Összeáll. SÉLLEI Nóra–PETŐ Andrea. 369–383.

2002

BICSKEI Éva: Nők az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda- és Rajztanárképezőben, 1871 és 1908 között. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. BLASKÓNÉ MAJKÓ Katalin–SZÓKE Annamária. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002. 223–242.

CZIGÁNY Magda: Nyájas múzsákból öntudatos amazonok: nők a huszadik század művészetében. Mi a helyes kérdésselvetés? *Holmi*, 14. 2002. 3. 309–325.

GREER, Germanie: *A kasztrált nő*. Ford. GÁCS Anna–KISS Zsuzsa. Budapest, Corvina, 2002.

Kalligram, 11. 2002. 9. Tematikus szám: A modernség neme.

LAQUEUR, Thomas: *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Ford. SZABÓ Valéria–TÓTH László–BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2002.

MARGIT Patrícia: A nők reprezentációja. Férfiuralmi jelentések körforgása a napilapokban. *Médiakutató*, 2002. Ősz. Lásd http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_03_

osz/06_a_nok_reprezentacioja/ (letöltés ideje 2013. október 15.).

SÉLLEI Nóra: *Lánnyá válik, s írni kezd. 19. századi angol írónők*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

SÉLLEI Nóra: *Tükröm, tükröm. Írónők önéletrajzai a 20. század elejéről*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

SZARKA Klára: *Fotográfia nőnemben*. Budapest, Balassi–Magyar Fotográfusok Szövetsége, 2003.

TURAI Hedvig: *Anna Margit*. Budapest, Szemimpex, 2002.

TURAI Hedvig: Árnyékutazó. Gőbolyós Luca kiállítása. *Prasens*, 1. 2002. 1. 77–80.

2003

BICSKEI Éva: Műkedvelés és professzionalizáció között. Nők képzőművészeti oktatásának intézményesülése az első világháborúig. *Korall*, 13. 2003. szeptember. 5–29.

Előhívott önarcképek. Leszbikus nők önéletrajzi írásai. Szerk. BORGOS Anna et al. Budapest, Labrisz Leszbikus Egyesület, 2003.

EPERJESI Ágnes: *Újrahasznosított képek / Recycled Images 1999–2003*. Budapest, szerzői kiadás, 2003. o. n.

ANDRÁS Edit: Az emlékezés útvesztői; Rebecca STRAW: A nyers és a főtt. Ford. BECK András.

HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003.

JAGOSE, Annamarie: *Bevezetés a queer-elméletbe*. Ford. SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2003.

KÉRCHY Anna: Ez a fekete zongora... A női tekintet lehetőségéi és a vágy képei Jane Campion Zongoralecke című filmjében. Lásd <http://www.filmtett.ro/cikk/1848/a-noi-tekintet-lehetosegei-es-a-vagy-kepei-jane-campion-zongoralecke-cimu-filmjeben> (2003. május 15. Letöltés ideje 2013. október 15.).

SIMON Mariann: *Valami más. Beszélgetések építésznőkkel*. Budapest, Terc, 2003.

TABORSKA, Agnieszka: A barna kislány lenne a szürrealisták műzsája? Ford. KERESZTES Gáspár. *Balkon*, 11. 2003. 6–7. 4–10.

Társadalmi nem, politika és az állam. Szerk. Vicky RANDALL–Georgina WAYLEN. Ford. CSANÁDI Andrea–KISS Anna. Budapest, József Műhely, 2003.

2004

A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben. Female Nude Imagery in 19th-century Art. Kiállítási katalógus. Szerk. IMRE Györgyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2004.

Linda NOCHLIN: Erotika és nőábrázolás a 19. században. Ford. KOVÁCS Brigitta. 99–104; Sascha RENNER: Hatalmi anatómia. 105–109; BICSKEI Éva: A helyi mint nemzetközi. Az alakrajz oktatásának és a (női akt)modellek állításának gyakorlata a Mintarajztanodában. 141–162; RÉVÉSZ Emese: Femme Fatale, avagy a női test demonizálása Csók István aktfestészetében. 415–423.

Az ÉSZ, a TEST és a LÉLEK anatómiája. Szimpózium Drozdik Orshi retrospektív kiállítása kapcsán 2002. február 22. Szerk. BÁLVÁNYOS Anna–TIMÁR Katalin. Budapest, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, 2004.

BICSKEI Éva: Nők oktatása az Országos Magyar Mintarajztanodában és Rajztanárképezőben, 1871–1908. 9–25; WESSELY Anna: Drozdik Orsolya és a feminista ismeretelmélet. 43–48; ZSADÁNYI Edit: Írás a testen, test az írásban. 55–61; BOLLOBÁS Enikő: Hogy szeresd női tenmagad. Amerikai modernista nőírók és a nőgyűlölet. 71–82; Leonida KOVÁCS: A medikai erotika és a normatív tudományos közbeszéd. 95–99; Martina PACHMANOVÁ: Testek, technológiák, identitások – Az én fabrikálása (néhány szó kortárs cseh nőművészekről). 107–111; TIMÁR Katalin: A Jó, a Rossz és a Csúf. A test és a lélek rendszertana. 119–122; Ferran BARENBLITT: A lélek anatómiái. 127–130. Ford. JAKAB Enikő, SZEGEDY-MASZÁK Zsuzsa, SZEKERES Andrea, SZIGETHY Gabriella.

ERDŐSI Anikó: „Most kezdjem újra az életem?” Eperjesi Ágnes két kiállításáról. *Beszélő*, 10. 2004. 4. Lásd <http://www.eperjesi.hu/texts/erdosi-aniko-most-kezdjem-ujra-az-eletem-beszelo-2004-majus?id=37> (letöltés ideje 2013. október 15.).

KÉRCZY Anna: Könyörtelen testrevíziók. A női szépség erőszakos ideológiájának dekonstrukciója a feminista performansz terrorista testeiben. *Kalligram. Művészet és Gondolat*, 13. 2004. 1. 103–110.

PILINGER Erzsébet: Száz lepedő – Művész mint magánember, művészet mint magánügy. Lásd <http://artportal.hu/magazin/artguide/szaz-lepedo-muvesz-mint-maganember-muveszet-mint-maganugy> (2004. november 12. Letöltés ideje 2013. október 20.).

SCHULLER Gabriella: Ladik Katalin performanszairól. In: *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavangárd köréből*. Szerk. DERÉKY Pál–MÜLLNER András. Budapest, Ráció, 2004. 134–145.

TATAI Erzsébet: Nőkép a reklámban. *Antenna*, 2. 2004. 1. 15–17.

TATAI Erzsébet: Vizuális erőszak az utcán. *Reklámérték*, 2. 2004. 7. (február) Lásd <http://www.mrsz.hu/search.php?submitsearch=true&search-page=0&search-group=any&search-method=full&expression=tatai> (letöltés ideje 2013. október 15.).

2005

ANDRÁS Edit: Gigantikus képregény. Eperjesi Ágnes kiállítása a Millenárison. *Új Művészet*, 16. 2005. 1. 37.

BÁN Zsófia: Van-e az irodalomnak neme? (2004. április 19.) In: *Mindentudás Egyeteme*. 4. Szerk. HITSEKER Mária et al. Budapest, Kossuth, 2005.

BUTLER, Judith: *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív körlátairól*. Ford. Barát Erzsébet–SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2005.

HARAWAY, Donna J.: Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. Ford. KOVÁCS Ágnes. *Replika*, 16. 2005. 51–52. november. 107–139.

Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Szerk. PALASIK Mária–SIPPOS Balázs. Budapest, Napvilág, 2005.

HOCK Bea: *Nemtan és pablikart [sic!]*. Budapest, Praesens, 2005. 9–61.

JUNGHAUS Tímea: Oláh Jolán – a tudatállapotok szívárványának festője. *Amaro Drom Kulturális Folyóirat*, 15. 2005. 11. 13–19.

YUVAL-DAVIS, Yira: *Nem és nemzet*. Ford. SZABÓ Valéria–SZENTMIKLÓSI Tamás. Budapest, Új Mandátum, 2005.

2006

BERECZ Ágnes: Eltűnt idő, talált kép. *Artmagazin*, 13. 2006. 3. 26–29.

BUTLER, Judith: *Problémás nem*. Ford. BERÁN Eszter–VÁNDOR Judit. Budapest, Balassi, 2006.

MAGYARI-VINCZE Enikő: *Feminista antropológia elvek és gyakorlatok között*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, Desire, 2006.

NAGL-DOCEKAL, Herta: *Feminista filozófia. Eredmények, problémák, perspektívák*. Ford. HELL Judit. Budapest, Áron, 2006.

II. fejezet: A művészet és a nőiség 71–122. Jegyzetek: 233–247.

SÉLLEI Nóra (szerk.): *A feminizmus találkozásai a (poszt-)modernnel*. Debrecen, Csokonai, é. n. [2006].

Az irodalom-, művészet- és kultúrakritika/-elmélet és a társadalmi nem összefüggéseit vizsgáló, magyar nyelvű szakirodalom válogatott bibliográfiája. 301–342.

STURCZ János: *A heroikus ego lebontása. A művész teste mint metafora a magyar művészetben a nyolcvanas évek közepétől napjainkig*. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2006.

TATAI Erzsébet: Feminista vizuális kultúra. Ulrike Rosenbach retrospektív kiállítása a Pixel Galériában. *Magyar Építőművészet*, 2006. 17. Vizuális kultúra rovat. Lásd <http://magyarepitomuveszet.mm-art.hu/hu/vizkult.php?id=675> (letöltés ideje 2013. október 22.); off-line kiadása: *Praesens*, 4. 2006. 4. 111–114.

WOOLF, Virginia: *Három adomány*. Ford. SÉLLEI Nóra, Budapest, Európa, 2006.

ZSADÁNYI Edit: *A másik nő. A női szubjektivitás alakzatai.* Budapest, Ráció, 2006.

2007

A nő helye a magyar nyelvhasználatban. „Nyelv, ideológia, média” konferencia 2005. szeptember 8–9. Szerk. BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Klára. Szeged, JATEPress, 2007.

A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon. Szerk. PALASIK Mária. Budapest, Napvilág, 2007.

Irodalomjegyzék: 527–537.

A nő mint szubjektum, a női szubjektum. Szerk. SÉLLEI Nóra. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

ANDRÁS Edit: Haláli nők. *Régi-új Magyar Építőművészet, Vizuális Kultúra* rovat. Lásd <http://magyarepitomuveszet.mm-art.hu/hu/vizkult.php?id=516> (letöltés ideje 2013. október 15.).

HORVÁTH Györgyi: *Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban.* Budapest, Kijárat, 2007.

Nagy Kriszta x-T: Eddig. Kiállítási katalógus. Szerk. BENCsik Barnabás. Budapest, ACAX–WAX, 2007.

ANDRÁS Edit: Az anyalt imádod bennem? 9–17; TURAI Hedvig: Gyűlöld bennem az ördögöt? 18–25.

SÉLLEI Nóra: *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

TAKÁCS Judit: *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai.* Budapest, Új Mandátum, 2007.

TATAI Erzsébet: Eperjesi Ágnes: Családi album. Sztereotípiák a kortárs művészetben és vizuális kultúrában. *apertura.hu.* Kitekintés rovat. Lásd <http://www.apertura.hu/2007/tel/tatai> (letöltés ideje 2013. október 15.).

2008

Hölgyek palettával. Magyar nőfestészet 1895–1950. Saphier gyűjtemény. Kiállítási katalógus. Szerk. n. A kiál-

lítást rendezte: GÁLIG Zoltán–SAPHIER Dezső–GÖDÖLLE Mátyás. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2008.

JOKESZ Antal: A második nem beelőz. Erdei Krisztina fotói. *Új Művészet*, 19. 2008. 2. 41–42.

Pszichológia és feminizmus. Szerk. KENDE Anna. Budapest, L'Harmattan, 2008.

2009

A nő és a nő(es)ség sztereotípiái. „Nyelv, ideológia, média 2.” Szerk. BARÁT Erzsébet–SÁNDOR Klára. Szeged, SZTE Könyvtártudományi Tanszék, 2009.

ANDRÁS Edit: A társadalmi nemek reprezentációja. Testhasználat, testi identitás. Személyes és/vagy nyilvános, magasztos és/vagy köznap. In: *Kulturális átöltözés. Művészet a szocializmus romjain.* Budapest, Argumentum, 2009. 43–142.

Eperjesi Ágnes: Színügyek. Kiállítási katalógus. Szerk. EPERJESI Ágnes–ÍZINGER Katalin. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2009.

GÁCS Anna: Eperjesi Ágnes: Mindig lesz friss szennyes – megnyitászöveg. *Balkon*, 18. 2009. 7–8. 27–28.

HORNYIK Sándor: A hibrid és a szintetikus organizmus. Női test- és identitásképző a *Feltámad a halál* című filmben. *Balkon*, 18. 2009. 9. 14–19.

MÁTHÉ Andrea: Valamit visz a víz. Varga Rita kiállítása. *Balkon*, 18. 2009. 3. 42–43.

2010

Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, 2009. Szerk. TÜSKÉS Anna. Budapest, CentrArt, 2010.

MÉSZÁROS Zsolt: Hölgyek berettával. Kérdések az 1945 előtti magyar (nő)művészek megítéléséről. 189–193; OLTAI Kata: Vágyott és kötelező szerep: férjhez menni! Kortárs művészeti stratégiák gender szempontú vizsgálata. 223–229.

BÁN Zsófia: Egy ágyban az ellenséggel (Göbolyös Luca Férjhez akarok menni! című kiállítása, Knoll Galéria,

Budapest). *Mozgó Világ*, 2010. 6. Lásd <http://mozgovilag.com/?p=3452> (letöltés ideje 2013. október 14.).

BICSKEI Éva: *Ámor és Hymen. A fiatal Székely Bertalan szerelmi története*. Budapest, Akadémiai, 2010.

DUDÁS Barbara: HER story. Drozdik Orshi: Un Chandelier Maria Theresa. *Balkon*, 18. 2010. 1. 28–31.

Férjhez akarok menni! – I want to get married! Kiállítási katalógus. Szerk. TURAI Hedvig. Budapest, Knoll Galéria, 2010. 4–11.

Gőbolyös Luca. Szerk. n. [GŐBÖLYÖS Luca.] Budapest, Supergroup Kft., 2010.

ANDRÁS Edit: Önéletrajzírás és fényképezés. 8–12; TURAI Hedvig: Kölcsönvett pillantások. 16–18; OLTAI Kata: Testképpróba. Személyes és Ruhapróba – A társadalom által előírt kánon ellen. 70–71; TATAI Erzsébet: Véletlenül nem lehet önarcképet készíteni. 122–123.

HADAS Miklós: *A férfiaság kódjai*. Budapest, Balassi, 2010.

OLTAI Kata: Mindig a nők akarják... *Műértő*, 13. 2010. 5. 4.

SOMOSI Rita: A tündérmesék vége. Nemi szerepek és művészi öntudat Gőbolyös Luca legújabb projektjében. *Fotóművészet*, 54. 2010. 2. 17–25.

2011

HORNYIK Sándor: Feminista kritika. In: *Idegenek egy bünnös városban. Művészettörténetek és vizuális kultúrák*. Budapest, 2011, L'Harmattan–MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. 29–30.

JUNGHAUS Tímea: Az egyszemlátó Omara ékszerei. Lásd <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=826> (letöltés ideje 2013. október 15.).

Társadalmi Nemek Tudománya. Interdiszciplináris eFolyóirat. Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport, An-

gol-Amerikai Intézet, Szegedi Tudományegyetem (2011-től). Lásd <http://ntefjournal.hu/archivum.html> (letöltés ideje 2013. október 22.).

2012

BOLLOBÁS Enikő: *Egy képlet nyomában. Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból*. Budapest, Balassi, 2012.

OLTAI Kata: A női szereplisék lábjegyzetei. Ujj Zsuzsi szubverzív testmaszkja. In: *Ujj Zsuzsi: Képek 1985–1991*. Kiállítási katalógus. Budapest, Mission Art Galéria, 2012. 5–10.

PELESEK Dóra: Változtass gyönyörűvé! I–II. *Balkon*, 20. 2011. 1. 28–31; 20. 2011. 3. 36–43.

Szakirodalom tudományágak szerint csoportosítva. Összeáll. ANTONI Rita. 2012. Frissítve: 2013. március 9. Lásd <http://nokert.hu/index.php/tudatosagnoeveles/ajanelott-koenyvek/948-nk-tarsadalmi-nem-ni-oentudatnoeveles-6-resz-szakirodalom-tudomanyagak-szerint-csoportositva> (letöltés ideje 2013. október 15.).

2013

A meztelen férfi. Tanulmányok. Szerk. n. Ford. KÉKESI Zoltán. Linz, Lentos Kunstmuseum–Budapest, Ludwig Museum – Kortárs Művészeti Múzeum–Nürnberg, Verlag für moderne Kunst, 2013.

Sabine FELLNER: A meztelen férfi – egy tabu. 11–24; Christine von BRAUN: Meztelenség, szégyenérzet, férfiaság. 25–37; Paula DIEHL: A meztelen test a nemzetiszocializmusban. 38–46; Peter WEIERMAIR: A homoszexuális tekintet. A férfiak mint a homoszexuális vágy tárgya. 47–54; Elisabeth NOWAK-THALLER: Az Új Ádám a természetben. 55–68; Stella ROLLIG: A férfi a kamera előtt. 69–74; TURAI Hedvig: A meztelen férfi – innen nézve. 75–82; ANDRÁS Edit: Parancsra álmodom vagy szabadon? 83–98.

Összeállította: Tatai Erzsébet

Erzsébet Tatai

The Meeting of Art History and Gender Studies *Contemporary Hungarian artworks representing housework*

In Hungary, only 8.8% of the Members of Parliament are women. According to 2012 statistics, this places Hungary 117th (of 137) in the world and last but one in Europe and clearly shows the position of women in Hungarian public life. While the number of woman artists has grown significantly in the past two decades, as has the ratio of female to male graduates over the last 60 years, and today there are more women than men in higher art education – all of this is indicative of the devaluation of the artistic career, rather than the true emancipation of women.

Very few woman artists reflect on gender roles or the subjection of women, and even the best of them claim that they are not feminists, as they realise that such a statement would put them at a disadvantage in a male chauvinistic field. So it is 'shy', 'latent' or 'subtle' feminism that prevails in Hungarian contemporary art. Nevertheless, works of art have begun to appear that question traditional gender roles by thematizing the division of labour between the sexes. The following works, for example, focus on work traditionally assigned to women (household work): Ágnes Eperjesi's *Weekly Menu* (2000) and *Colour fade-out washing machine* (2009), Luca Göbölös' *I Want to Get Married!* (2010), Anna Fabricius' *Tigress of housekeeping* (2006), Erika Baglyas' *100 sheets* (2004) and Kriszta Nagy's exhibition entitled *I am a Contemporary Housewife* (1999). These artworks – from paintings and photographs to videos and installations – apply advanced imaging technology and the repertoire of the dramaturgy of professional cooking shows and modern visual culture to erode the borders between labour done privately and publicly, for free and for money, as well as between creative and reproductive labour.

After an overview of the use of Gender Studies, this paper seeks to find a context in which the 'shy' feminism of Hungarian artists is explicable.

Keywords: Gender Studies, Women's Studies, domesticity, household work, feminism, feminist art criticism, abject, gaze